

VLADIMÍR JÚVA

VĚDECKOTECHNICKÁ REVOLUCE A PROBLÉMY ESTETICKÉ VÝCHOVY¹

Vědeckotechnická revoluce, na jejímž prahu stojí nejnadvýspější kapitalistické i socialistické země, se stává jedním z ústředních problémů ekonomů, filosofů, sociologů i pracovníků četných dalších vědeckých oborů. Vznikají oprávněné představy o nové renesanci společnosti, charakterizované strukturálními proměnami v oblasti ekonomické, sociální, politické i kulturní. Je zřejmé, že ani pedagogické vědy nemohou stát stranou těchto snah o komplexní řešení důsledků vědeckotechnické revoluce v životě a dalším vývoji společnosti.

Problémy vědeckotechnické revoluce se v posledních letech zabývají v ČSSR četní autoři (Richta, Cvek, Filipek aj.)² i pracovní týmy a usilují na základě získaných parametrů dosavadního vývoje v nejnadvýspějších státech dospět k optimálním prognózám dalšího vývoje v nejbližších desetiletích. Ze základních ekonomických rysů vědeckotechnické revoluce, jako je postupné nahrazení mechanizované výroby výrobou plně automatizovanou s využitím autoregulačních systémů, prudký rozvoj nových energetických zdrojů, nových syntetických surovin a především přímý podíl vědy na výrobě, vyplývají četné důsledky sociální a kulturní; zřejmě dojde k podstatným změnám v profesiografii (vznik nových oborů, nové kvalifikační požadavky, prudce vzroste počet pracovníků v předvýrobní fázi a naopak se sníží ve fázi výrobní), v sociální stratifikaci (nové rozvrstvení společnosti, zvyšující se podíl inteligence, růst počtu zaměstnanců ve službách) a především v životním stylu společnosti.

Změny v životním stylu charakterizují četné ukazatele. Podstatně se zvýší životní tempo společnosti. Sociologové předpokládají, že se člověk za jednu generaci bude muset vyrovnat s několika podstatnými proměnami v civilizační struktuře. Současně dojde k nové koncepci v rozdělení času, a to jak celoživotního, tak každodenního. Prodlouží se přípravná fáze jedince na plnění společenských funkcí a studijní fáze se budou i v dospělosti vkládat mezi fáze pracovní. Zkracováním počtu týdenních pracovních hodin a přechodem na pětidenní pracovní týden se změní poměr pracovní doby a volného času; současně bude narůstat problém všestranně náplně volného času vhodnou rekreací, sportem, dalším vzděláváním i nejrozmanitějšími kulturními činnostmi.³ Nové zdroje informací vytvářejí postupně situaci, že jedinec je zprávami nejrozmanitější povahy takřka zavalen, přesyten a mnohdy zcela otupen.⁴ Škola, která byla

¹ Zkrácené znění referátu předneseného 10. února 1967 na filosofické fakultě Komenského university v Bratislavě na semináři k dílčímu úkolu státního plánu výzkumu „*Složky komunistické výchovy*“ (X-17-1-4), řízeného prof. PhDr. Gustavem Pavlovičem, DrSc.

² Viz např. Radovan Richta a kol., *Civilizace na rozcestí*, Svoboda, Praha 1967.

³ Viz např. Radoslav Selucký, *Člověk a jeho volný čas*, ČS, Praha 1966; Blanka Filipcová, *Člověk, práce, volný čas*, Svoboda, Praha 1967.

⁴ O informační explozi hovoří přesvědčivě např. článek Jiřího Tomana, *Ohrožuje nás exploze*, Literární noviny XVI/14 z 8. 4. 1967, 1 a 3.

tradičním zdrojem základních pro život potřebných informací, se stává pouze jedním z mnoha zdrojů, který ovšem musí nahodilě a příležitostně informace, poskytované různými masovými sdělovacími prostředky (od novin a časopisů po rozhlas a televizi) systematizovat, hierarchizovat a kriticky hodnotit.

Charakteristickým rysem na prahu vědeckotechnické revoluce je narůstající snaha o estetizaci životního prostředí a celého životního slohu.⁵ Estetická kritéria se stále více prosazují v budování sídlišť, v úpravě pracovišť i ve výstavbě škol a jiných výchovných zařízení, užitá estetika proniká do výroby, aranžérství a dekorativství. V těchto snahách se prolínají četné ekonomické motivy (estetický aspekt výrobků z hlediska odbytu; vyšší produktivita v estetizovaném provozu atd.) s významnými aspekty humanizačními. Vědeckotechnická revoluce vytváří dosud nebývalé předpoklady i pro uplatnění umění ve společnosti a jeho rozsáhlou tvorbu i spotřebu. Rozvíjí se síť kulturních zařízení; nové reprodukční a ediční techniky umožňují nebývalou nabídku vrcholných klasických i soudobých uměleckých děl národní i světové kultury, narůstají snahy o hlubší a cílevědomější organizaci kulturního života a umění, provázené rozsáhlou přidruženou výrobou a službami, se stává stále více ekonomicky aktivním činitelem.

Současně signalizují zkušenosti vyspělých západních zemí i četná úskalí vývoje společnosti v této její industriální etapě. I když nelze mechanicky přenášet zkušenosti z oblastí s odlišným politickým zřízením, je vhodné si včas uvědomovat případné důsledky vyplývající ze změn v životním slohu, které s sebou přinášejí nebývalý životní standard umožněný vědeckotechnickou revolucí. Tak Jindřich Filipец ukazuje, že v industriální společnosti se „člověk moderní civilizace stále výrazněji stává člověkem bez vlastností, člověkem zvenčí řízeným, člověkem, jehož osobnost se vytratila a uprázdnila místo pouhé funkce či společenské role“.⁶ Západní sociologové se pozastavují nad jednostrannou technizací člověka, nad jeho snadnou manipulovatelností, nad negativními důsledky kulturní industrie, která člověka obklopila a vykonává často odlidšťující funkci (Horkheimer, Adorno), nad devastací přírody i nad úpadkem politické aktivity v důsledku dosaženého životního standardu.

Vědeckotechnická revoluce se projeví četnými důsledky i v oblasti výchovy.⁷ Vystává požadavek nové koncepce vzdělání na všech stupních škol od základního školství až po vysokoškolské studium. Půjde o vzdělání, které na jedné straně bude těsně spjato s náročnými úkoly praxe, která se bude stále více podílet na profilaci studia, avšak na druhé straně podstatně zvýší úroveň své teoretické stránky ve shodě s nejnovějšími badatelskými výsledky přírodních i společenských věd. Vzdělávací proces se v některé formě stane celoživotní záležitostí každého jedince, ať již jako studium postmaturitní, postgraduální nebo jako samostatné studium odborníků.

Nový poměr se vytvoří mezi adaptačním a anticipačním aspektem výchovy. Pouhá adaptace stávající reality (ekonomické, sociální, vědecké, technické i kulturní) se jevila již v minulosti jako jednostranná a skrývala v sobě vždy

⁵ Srovnej např. Karel Honzík, *Co je životní sloh*, ČS, Praha 1958.

⁶ Jindřich Filipец, *Člověk a moderní doba*, Orbis, Praha 1966, 182.

⁷ Vzdělávací situaci v etapě vědeckotechnické revoluce podrobně řeší Jiří Kotásek a Kamil Škoda v *Teorii vzdělávání dospělých*, SPN, Praha 1966.

nebezpečí konformismu. S rozvojem vědeckotechnické revoluce bude stále narůstat důraz na anticipaci: výchova musí adekvátně připravit pro podmínky příští společnosti, pro porozumění i aktivní prosazování nového přístupu k výrobě, vědě, technice i umění a k životu vůbec.

Ve výchově bude nově řešen i vztah materiálních a formativních aspektů ve prospěch zřetelů formativních. I když se výchova bude zřikat tradičního úkolu zprostředkovat v systematické formě nejdůležitější informace z oblasti vědecké, technické i umělecké, vybrané podle četných kritérií a soustředěné v základním učivu, stále více bude spatřovat svůj úkol v rozvoji psychických funkcí, schopností a zájmů, ve vypěstování techniky učení se, v získání, zpracování a použití informací a ve výchově forem efektivní organizace práce. Důraz na formativní stránku výchovného procesu, od dob Pestalozziho mnohokrát vyzvedaný, nabývá v podmínkách vědeckotechnické revoluce, tj. v podmínkách podstatně zrychleného životního tempa, lavinovitého růstu vědeckých informací i převratných proměn v celé společenské struktuře, daleko hlubší smysl než doposud.

Mimo rámec rozsáhlých koncepčních proměn v oblasti výchovy, podmíněných požadavky a úkoly vědeckotechnické revoluce, nezůstane žádná její složka. Nové pojetí si vyžádá výchova rozumová, technická i pracovní, nové aspekty ovlivní koncepci tělesné i mravní výchovy a hlubokými proměnami jak ve svém obecném pojetí, tak v komplexním uplatnění ve všech školách i mimoškolních výchovných institucích projde i estetická výchova. Mnoho faktorů mluví přesvědčivě o tom, že právě postavení estetické výchovy bude v moderním výchovném systému podstatně posíleno. Z této složky výchovy, v minulosti často přezírané, utilitaristicky využívané ve prospěch jiných úseků výchovné práce a málem pojímané jako přepych ve výchově, se stane významná a svébytná složka moderní harmonické výchovy osobnosti, která více než jiné složky bude přispívat k integraci výchovného procesu.⁸

Estetizace životního slohu, jeden z příznačných průvodních rysů vědeckotechnické revoluce, předpokládá esteticky vzdělané a citlivé jedince jako jeho tvůrce, udržovatele a konzumenty. Další rozvoj umění a uměleckého života společnosti není myslitelný bez podstatně hlubší výchovy k adekvátnímu vnímání, chápání, citovému prožívání a hodnocení umění a k umělecké tvorbě, ať již amatérské nebo profesionální povahy. Vážný aktuální pedagogický úkol -- výchova ke kulturnímu využití volného času -- přímo předpokládá tvorbu a rozvoj bohatých uměleckých a estetických zájmů v širokých vrstvách obyvatelstva. Výchova nadále nemůže spatřovat své cíle pouze ve společensky užitečně profesionální adaptaci jedinců; i když příprava na povolání bude vždy jedním z vážných cílů výchovného procesu, nemůže pedagogika nadále obcházet skutečnost, že nejen povolání, ale celý mnohotvárný a bohatý život jedince předpokládá výchovnou přípravu, a v současné etapě se rýsuje výchova kulturních postojů a zájmů jako jedna z nejnaléhavějších.

Pro posílení estetickovýchovné složky v moderní pedagogické koncepci však mluví i další důvody. Celkový důraz na formativní aspekty ve výchově povede k hlubšímu docenění formativní funkce výchovy estetické. Snad málokterá

⁸ Uvedená argumentace se opírá o historicko-srovnávací analýzu vývoje koncepce estetické výchovy, kterou podávám ve spise *Die ästhetische Erziehung der Jugend I*, UJEP, Brno 1967.

složka výchovy se tak bohatě podílí na rozvoji smyslového vnímání, citových postojů, představ, fantazie, vůle a tvořivosti jako právě estetická výchova. Současně bude narůstat potřeba vyvážit přemíru racionálního analytického poznání, převažujícího dnes jednostranně v celé pedagogické práci, emocionálním syntetickým přístupem k realitě, který poskytuje umění. Ani mravní podněty, přinášené četnými uměleckými díly, nebudou při rostoucí potřebě zkvalitnění morálního profilu dorůstající generace zcela zanedbatelné.

Přistupujeme-li optimisticky k dalším perspektivám estetické výchovy, vystává hned další otázka, a to, jaké budou pravděpodobné vývojové tendence v jejím pojetí a v jejím uplatnění v různých výchovných zařízeních. V dosavadních koncepcích estetické výchovy můžeme snadno rozlišit dvojí pojetí: užší, které omezuje estetickou výchovu na oblast uměleckou, a širší, které ve shodě s pojetím estetiky jako vědy o estetických vztazích člověka k realitě zapojuje do sféry estetickovýchovné práce vedle umění stále větší okruh mimouměleckých estetických jevů. Lze oprávněně předpokládat, že v dilematu užšího a širšího pojetí estetické výchovy nabude převahy druhá koncepce. Umělecká výchova (tj. výchova estetická uměleckými prostředky) bude stále více doplňována estetickou výchovou mimouměleckou, posílí se složka estetické výchovy přírodní, podstatně vystoupí do popředí estetika práce (a to jak pracovních podmínek a procesů, tak i jejich výsledků) i estetika vědy a v mnohem širším měřítku bude rozvíjena i estetická výchova prostředím. O tomto směru vývoje hovoří shodně četné práce českých a slovenských teoretiků estetické výchovy (Uher, Uždil, Holešovský, Urban, Macko),⁹ stejně jako práce sovětské (Flerinová, Šacká, Dmitrijevová, Ovsjannikov ad.),¹⁰ polské (Szuman, Szczerba, Wojnarová)¹¹ nebo rumunské (Birsanescu, Văideanu).¹²

Dalším předpokládaným vývojovým rysem bude syntetizace výchovy k umění i ke kráse a výchovy uměním i krásou za priority prvního aspektu. Dosud viděli mnozí autoři smysl estetické výchovy především v tom, že uměním a krásou reality napomáhá uskutečňovat úkoly, které jsou specifické rozumové a mravní složce, tj. hlouběji poznávat realitu a spoloutvářet mravní ideály ve vědomí mládeže. Estetická výchova se jistě ani nadále nebude zřikat tohoto významného poslání, které ovšem bylo mnohdy dovedeno ad absurdum tím, že umělecká díla byla chápána pouze jako „didaktické a výchovné prostředky a pomůcky“. V dalším vývoji se však podstatně více prosadí specifičnost estetické

⁹ Vlastimil Uher, *Problémy estetické výchovy*, SPN, Praha 1957.

Jaromír Uždil, *Estetická výchova*, SPN, Praha 1960.

František Holešovský, *K systému estetické výchovy na národní škole*, SPN, Praha 1960.

Bohumil Urban, *Estetická výchova a vysoké školy*, SPN, Praha 1961.

Anton Macko a kol., *Estetická výchova mládeže*, SPN, Bratislava 1962.

¹⁰ E. A. Flerinová, *Estetická výchova*, Pedagogika předškolního věku, Dědictví Komenského, Praha 1950.

V. N. Šackaja i kol., *Obščije voprosy estetičeskogo vospitanija v škole*, IAPN RSFSR, Moskva 1955.

N. A. Dmitrijeva, *Voprosy estetičeskogo vospitanija*, GII, Moskva 1955.

M. F. Ovsjannikov i kol., *Estetika*, IPL, Moskva 1966.

¹¹ Stefan Szuman, *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, PZWN, Warszawa 1962.
Irena Wojnar, *Estetyka i wychowanie*, PWN, Warszawa 1964.

¹² Ștefan Birsanescu, George Văideanu, *Educția estetică*, București 1961.

výchovy, která tkví v systematickém rozvoji adekvátního vnímání, chápání, citového prožívání, hodnocení tvůrčí činnosti v oblasti umění i mimoumělecké reality ve shodě s estetickými kritérii.

V syntéze receptivní a aktivní stránky estetické výchovy bude v dalším vývoji posilována stránka aktivní. Půjde především o formativní rozvoj jedince v estetickovýchovném procesu, o aktivizaci i výchovu jeho smyslové citlivosti, myšlení a fantazie, citů a vůle i zájmů a postojů v estetické oblasti. Současně bude moderní estetická výchova stále více sledovat aktivní uplatňování estetických zřetelů v celém životě jedince, a to ve formě uměleckého amaterismu, prosazováním estetických kritérií v životním prostředí, v práci, v činnostech, jednání a vystupování. Konečným cílem estetické výchovy se bude stále více stávat všestranně esteticky rozvitá osobnost jako tvůrce světa podle estetických kritérií.

Lze předpokládat, že se v dalším vývoji podstatně obohatí oblast umělecké výchovy. K tradičním oborům, které mají již své pevné místo v estetické výchově, jako jsou literární, hudební a výtvarná výchova, přistoupí v daleko širší míře než dosud i výchova divadelní, filmová a taneční. Do centra pozornosti se bude stále více dostávat i estetická výchova v oblasti užitého výtvarného umění, která tvoří významnou složku komplexního životního slohu společnosti; tato oblast stála zatím v naší estetické výchově značně na okraji. Můžeme předpokládat konečně i další rozvoj syntetických umění, s nimiž se bude estetická výchova nucena včas vyrovnat.

V estetickovýchovném procesu se konečně podstatně posílí jeho anticipační aspekt. I když i nadále bude estetická výchova hledat nejučinnější cesty, jak zpřístupnit a přiblížit oblast klasické umělecké tvorby, nebude moci opomíjet naléhavý úkol připravit jedince pro současný i budoucí kulturní život. Znamená to nevyhýbat se novým tvůrčím směrům, nekodifikovat hodnotící umělecká kritéria na tradiční tvorbě a umožnit alespoň receptivní spoluúčast na aktuálním tvůrčím úsilí umělců.

Uskutečnění naznačených vývojových tendencí v estetické výchově se ovšem neobejde bez vytvoření širokých předpokladů ve škole, v mimoškolních výchovných zařízeních i v celé společnosti. V první řadě půjde o další rozvoj školních forem estetickovýchovné práce. Máme na mysli jak samo postavení speciálních estetickovýchovných předmětů v učebním plánu na školách všech stupňů (tedy i na středních, odborných i vysokých školách), tak novou koncepcí těchto předmětů i nový výběr základního učiva poskytovaného žákům v jejich rámci. Estetickovýchovné aspekty se současně v podstatně širší míře uplatní i v ostatních vyučovacích předmětech, zvláště v humanitních disciplínách. Větší úlohu než dosud by měly také sehrát volitelné a zájmové formy estetickovýchovné práce v rámci vyučování i v mimotřídních výchovných zaměstnáních. Účinná školní estetická výchova ovšem předpokládá v daleko větší míře než dosud vytvořit adekvátní předpoklady pro estetickovýchovnou práci jak ve vybavení škol, tak v estetizaci školního prostředí a především ve všestranné kvalitní přípravě učitelů (a to nejen předmětů estetickovýchovných, ale všech vyučovacích předmětů).

¹³ Srovnej např. stať Pavla Michalidese *Úžitkové umenie, materiálna kultúra a výchova vkusu*; Estetická výchova mládeže, SPN, Bratislava 1962, 141—157.

Školními formami nebude zdaleka vyčerpána komplexní estetickovýchovná práce v moderní společnosti. K základu, položenému na všeobecně vzdělávacích, odborných a vysokých školách, přistoupí v mnohem širším měřítku rozmanitá značně individualizovaná estetickovýchovná práce v zájmových uměleckých školách (v lidových školách umění) a v osvětových zařízeních. Vedle těchto intencionálních estetickovýchovných snah se pak bude stále více uplatňovat funkcionální estetickovýchovné působení celého životního prostředí, životního stylu, kulturního života společnosti i celé sítě masových informačních prostředků. I rodinná výchova bude mít k dispozici stále více prostředků pro estetickou výchovu dětí a mládeže a bude záležet na přípravě a orientaci rodičů, zda jich v plné míře využije. Estetická výchova, zprvu většinou chápána jen v úzkém rámci seznámení mládeže se základy umění, se tak stane skutečně integrální součástí výchovy všech členů společnosti k tvůrčímu estetickému postoji k realitě a sehraje významnou úlohu v tvorbě a rozvoji nového, krásného a radostného životního slohu moderní společnosti.